

Продовження табл. 1

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1	1	2	2	3	3	4	4
Одеська	2 624 245	2 455 666	1 432 737	1 542 341	1191508	913 325	719 039	508 537
Херсонська	1 236 970	1 172 689	936 944	961 584	300 026	211 105	249 522	165 211
Крим (АР Крим і Севастополь):	2 430 495	2 401 209	625 919	576 647	1804576	1824562	1629542	1450394
АР Крим	2 037 480	2 024 056	544 772	492 227	1492708	1531829	1336937	1180441
Севастополь	393 015	377 153	81 147	84 420	311 868	292 733	292 605	269 953
Схід	11343487	10261567	6168640	6265224	5174847	3996343	4649341	3578249
Донецька	5 311 781	4 825 563	2 693 432	2 744 149	2618349	2081414	2316091	1844399
Луганська	2 857 031	2 540 191	1 482 232	1 472 376	1374799	1067815	1279043	991 825
Харківська	3 174 675	2 895 813	1 992 976	2 048 699	1181699	847 114	1054207	742 025

Таблиця 2. Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4) у 1989 році (у %)

	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1	1	1	2	2	2	3	3	3	4	4	4
Україна	100	100	-	100	100	-	100	100	-	100	100	-
Захід і Центр	51,59	52,23	+0,64	61,93	61,19	-0,74	24,02	20,82	-3,20	19,82	16,20	-3,62
Захід	18,88	19,80	+0,92	23,15	23,45	+0,30	7,48	7,01	-0,47	4,33	3,07	-1,26
Волинська	2,06	2,19	+0,13	2,67	2,73	+0,06	0,40	0,30	-0,10	0,41	0,30	-0,11
Закарпатська	2,42	2,60	+0,18	2,61	2,69	+0,08	1,92	2,29	+0,37	0,44	0,37	-0,07
Івано-Франківська	2,75	2,91	+0,16	3,59	3,65	+0,06	0,50	0,33	-0,17	0,50	0,30	-0,20
Львівська	5,30	5,40	+0,10	6,59	6,58	-0,01	1,87	1,26	-0,61	1,72	1,11	-0,61
Рівненська	2,26	2,43	+0,17	2,90	2,99	+0,09	0,56	0,45	-0,11	0,47	0,36	-0,11
Тернопільська	2,26	2,36	+0,10	3,01	2,97	-0,04	0,27	0,23	-0,04	0,23	0,17	-0,06
Чернівецька	1,83	1,91	+0,06	1,78	1,84	+0,06	1,96	2,15	+0,19	0,56	0,46	-0,10
Центр	32,71	32,43	-0,28	38,78	37,74	-1,04	16,54	13,81	-2,73	15,49	13,13	-2,36
Вінницька	3,73	3,66	-0,06	4,70	4,46	-0,24	1,16	0,84	-0,32	0,99	0,81	-0,18
Житомирська	2,99	2,88	-0,11	3,49	3,34	-0,15	1,65	1,26	-0,39	1,07	0,82	-0,25
Київ	5,00	5,32	+0,32	4,98	5,62	+0,64	5,05	4,26	-0,79	4,73	4,05	-0,68
Київська	3,76	3,77	+0,01	4,62	4,49	-0,13	1,46	1,27	-0,19	1,48	1,31	-0,17
Кіровоградська	2,39	2,33	-0,06	2,80	2,70	-0,10	1,29	1,04	-0,25	1,27	1,01	-0,26
Полтавська	3,40	3,36	-0,04	4,11	3,95	-0,16	1,51	1,31	-0,20	1,58	1,40	-0,18
Сумська	2,77	2,69	-0,08	3,26	3,07	-0,19	1,47	1,35	-0,12	1,67	1,46	-0,21
Хмельницька	2,96	2,96	0,00	3,68	3,57	-0,11	1,05	0,82	-0,23	0,77	0,61	-0,16
Черкаська	2,97	2,90	-0,07	3,69	3,46	-0,23	1,04	0,91	-0,13	1,08	0,91	-0,17
Чернігівська	2,74	2,56	-0,18	3,45	3,08	-0,37	0,86	0,75	-0,11	0,85	0,75	-0,10
Південь і Схід	48,41	47,77	-0,64	38,07	38,81	+0,74	75,98	79,18	+3,20	80,18	83,90	+3,62
Південь	26,36	26,50	+0,14	21,58	22,12	+0,54	39,10	41,83	+2,73	39,24	40,87	+1,63
Дніпропетровська	7,52	7,38	-0,14	7,40	7,53	+0,13	7,84	6,87	-0,97	8,24	7,53	-0,71
Запорізька	4,03	4,00	-0,03	3,50	3,63	+0,13	5,46	5,26	-0,20	5,85	5,72	-0,13
Миколаївська	2,58	2,62	+0,04	2,68	2,76	+0,08	2,31	2,14	-0,17	2,27	2,13	-0,14
Одеська	5,10	5,09	-0,01	3,83	4,11	+0,28	8,49	8,54	+0,05	6,33	6,10	-0,23
Херсонська	2,41	2,43	+0,02	2,50	2,56	+0,06	2,14	1,97	-0,17	2,20	1,98	-0,22
Крим (АР Крим і Севастополь)	4,72	4,98	+0,26	1,67	1,53	-0,14	12,86	17,05	+4,19	14,35	17,41	+3,06
АР Крим	3,96	4,20	+0,24	1,45	1,31	-0,14	10,64	14,31	+3,67	11,77	14,17	+2,40
Севастополь	0,76	0,78	+0,02	0,22	0,22	0,00	2,22	2,74	+0,52	2,58	3,24	+0,66
Схід	22,05	21,27	-0,78	16,49	16,69	+0,20	36,88	37,35	+0,47	40,94	42,93	+1,99
Донецька	10,33	10,00	-0,33	7,20	7,31	+0,11	18,66	19,45	+0,79	20,40	22,13	+1,73
Луганська	5,55	5,27	-0,28	3,96	3,92	-0,04	9,80	9,98	+0,18	11,26	11,90	+0,64
Харківська	6,17	6,00	-0,17	5,33	5,46	+0,13	8,42	7,92	-0,50	9,28	8,90	-0,38

1. *Евтух В.Б., Троцинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О.* Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. – К., 2004.
 2. Населення України за місцем народження та громадянством за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.). – К., 2004.
 3. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2003.
 4. Національний склад населення України. – Ч. 1. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989

року). – К., 1991.
 5. *Піскунов С.* Відтворення населення України: етнічний аспект (лемостатистичний аналіз) // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз на порозі XXI століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.; Чернівці, 1997.
 6. *Терлюк І.А.* Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціологічне дослідження. – Львів, 1997.

Надійшла до редколегії 19.06.07

І. Кузнєцова, здобувач

РЕЛІГІЙНІ КОНВЕРСІЇ ТА РОДИННІ ВЗАЄМИНИ НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТНОСТІ XVI СТ. : НАПРЯМНІ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розвідку присвячено розгляду проблеми релігійних конверсій та родинних взаємин в українській спільноті XVI ст. в контексті перспектив філософсько-українознавчих досліджень.

This article is devoted to the problem of the religion conversion and family relations in Ukrainian community in XVI st. in context of future Ukrainian studies in philosophical research.

На сучасному етапі історії України особливе місце серед соціальних, історичних, психологічних чинників

національно-духовного відродження займає релігійний. В нашій країні розпочався новий етап розвитку релігій-

них конфесій. Він актуалізував безліч проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, пошуками шляхів урегулювання міжконфесійних відносин. А відтак, попри інше, і потребу в різнопланових дослідженнях найрізноманітніших аспектів релігійно-свідомісних орієнтацій української спільноти як в сьогоденних виявах, так й у певному історичному досвіді.

Релігія і родина – сталі цінності в житті людей. Вони є тими чинниками суспільного життя, що за своєю природою мають об'єднувати, гуртувати людей, але через різні обставини можуть привести до значного протистояння та розбрату. Релігійні вірування та родинні стосунки можуть "йти" паралельно і ніколи не "перетинатися", а можуть вчиняти великих взаємовплив. Історія знає безліч прикладів регламентації родинних взаємовідносин релігійними чинниками, характерним для певного періоду часу.

Як уявляється, особливої уваги в контексті українознавчих досліджень заслуговує ранньомодерна доба. Адже проблема вивчення сімейно-родових відносин у цей період є цікавою, насамперед, складністю взаємовідносин та взаємовпливів різних релігійних орієнтирів суспільства.

Зауважимо також, що перетинання та боротьба за першість традиційних та новітніх релігійних організацій, характерні для зазначеного періоду життя України, мають місце і в сучасній історії нашої держави. Чималу кількість родинних конфліктів спричиняє релігійний чинник. Сповідування різних течій релігії в одній сім'ї не тільки нерідко призводить до непорозуміння, а подекуди може мати навіть трагічний фінал. І в такому контексті наукове осягнення певного історичного досвіду так само набуває особливого значення.

Звернення до окресленої проблеми диктує й нинішня етнонаціональна ситуація в Україні, зокрема – зростання національної самосвідомості, інтерес до традицій та побуту української родини,

Видатний історик другої половини XIX – початку XX ст. М. Грушевський у своїх працях торкався питань розподілу церковних парафій між родичами, правил хрещення дітей змішаних шлюбів, регламентації щодо укладання шлюбів на користь привілейованої конфесії [Див. наприклад: 5]. Вводились в науковий обіг й відповідні джерела, що стосувались власне родинного побуту й шлюбного права [Див. наприклад: 6; 10; 14 та ін.]

Від другої половини XX століття такі науковці як О. Кравець [8, с. 49–50], Н. Яковенко [15], В. Ульяновський [13, с. 175–176], А. Пономарьов [11, с. 123–124], О. Іпатов [7, с. 26–27] та ін. в своїх працях розглядали питання української культури, традиції, духовності й торкалися проблем взаємовідносин релігійного чинника та сімейно-родинних стосунків. Зокрема, Н. Яковенко [15] безпосередньо аналізує особливості відносини між членами родин в Україні в умовах "співбуття" різних релігійних уподобань, – власне, саме в контексті проблематики релігійних конверсій. Не минають окресленого питання й сучасні узагальнюючі праці з історії України в цілому. Наприклад, представник української діаспори О. Субтельний звертає увагу на зумовленість вибору нареченого (нареченої), який є представником домінуючої конфесії, задля поліпшення свого соціального становища [12, с. 125].

До того ж, в українській гуманітаристиці все більш помітною стає тенденція до виокремлення історії приватного життя як самостійного дослідницького напрямку в наукових студіях української ранньомодерності. І це з необхідністю так само може стати вагомим підґрунтям подальших філософсько-українознавчих узагальнень.

І все ж безпосередньо внутрішньо-сімейні практики залишаються досі цілком малодослідженими. З одного боку, внаслідок того, що віровизнання тієї чи іншої особи, народженої у мішаному шлюбі, завжди гіпотетичне, якщо не підтверджене прямими згадками сучасників,

документальними свідченнями. І це уповільнює пошук шляхів до певних узагальнень щодо окресленої теми в історичних студіях. З іншого боку, – родинні взаємини на тлі української спільнотності, зокрема і в ранньомодерну добу, мали б стати предметом спеціального дослідження так само й в філософсько-українознавчому аспекті. Тут має йтися про *пошук шляхів аналізу певних вимірів свідомісного контексту конкретної доби на тлі української буттєвості загалом, а далі – й суттєвих характеристик родинності в історичному бутті української спільноти як складової осягнення її сутнісних характеристик*.

На початку XVI ст. більша частина українських земель – у складі Великого князівства Литовського, згодом – Речі Посполитої (після 1569 р.). В ці часи спостерігаються поступові зміни в духовному житті українського народу, значну роль в яких зіграли католицька церква та згодом протестантські віяння. Поширеною позицією на сьогодні є те, що, як реакція на окатоличення, у XVI ст. спостерігається пробудження національної свідомості та боротьба за рідну православну віру, хоча цей процес не мав одностайного характеру. Не аналізуючи існуючу на сьогодні різнопланову аналітику цих процесів, погоджуємось, що православ'я стало основною ознакою українського життя. Православна віра в умовах наступу католицизму була об'єднувачим фактором, завдяки якому українці піднялися на боротьбу проти насадження чужої їм конфесії. Якщо людина переставала бути православною, то це фактично означало, що ця людина переставала бути українцем. Але соціальні, політичні умови життя українських земель XVI ст. диктували свої правила, і тому політика колонізації в деяких випадках призводила до зміни вірувань.

Як зазначав М. Грушевський "єдина дорога до почестей, впливів і засобів лежала через виречення від своєї національності" [5, с. 41]. Українські маєтки переходили у власність поляків, якщо вони брали за дружин жінок-українок. Якщо ж чоловік – українець хотів одружитися з полькою, то перед ним ставили умову перейти у католицизм.

Загальновідомо, що представники української аристократії почали масово зрікатися рідної віри й приймати католицизм. Орест Субтельний показово наводить слово львівського архієпископа Яна Порохницького, який сам був представником спольщеного українського роду: "Коли траплялося, що була панна-одиначка з маєтністю або вдова багата, то королі своїх поляків-шляхтичів посилали до Русі, помагали їм своїми впливами, і так (вони), женячися часто, наповнили Русь і запровадили віру правовірну католицьку римську; решту зробила пильність пастирів, так що й найбільші панове з Русі перейшли до єдності з римським костьолом, покинувши грецьку схизму" [12, с. 125].

Поляки України, якщо й вступали у мішані шлюби, то переважно з українцями й білорусами греко-католицького віросповідання. З росіянами та євреями, які проживали в одному з поляками районі, міжнародні шлюби практично не вкладалися. Така позиція поляків була зазвичай обумовлена конфесійним фактором: польське населення сповідувало католицьку релігію, яка засуджувала шлюби з іновірцями. Православ'я також противилося заключенню міжнародних союзів, хоча не так суворо як католицизм чи, тим більше, іудаїзм.

Негативне ставлення до шлюбів з представниками інших віросповідань характерно майже для всіх релігій. Але коли такі шлюби все ж заключалися, то одному з подружжя нерідко доводилось змінювати релігійну належність.

В такому контексті розгляд проблеми має включати, попри інше, й спеціальний аналіз поглядів тогочасної богословської думки на родинно-шлюбну проблематику; співвіднесення постульованої нормативності з поведінковими практиками спільноти, залучаючи крім влас-

не історичних документальних архівних джерел корпус літературних пам'яток, де відповідні постулати могли авторськи переломлюватись й інтерпретуватись.

Після Люблінської унії 1569 року українські землі заповнила польська шляхта, разом з якою прийшли багаточисельні католицькі ордени. Ці організації вчиняли великий вплив на релігійний вибір українців.

В 1588-1589 роках під час панування епідемії чуми у Вільно було сформоване братство Милосердя Господнього, члени якого разом з доглядом за хворими вели пропагандистську роботу, під час якої тільки з православних повернули у католицьку віру 53 родини.

Як відомо, серед цих орденів особливо виділявся орден єзуїтів, одним з потужних заходів їхньої діяльності якого була освітянська робота. Колегії єзуїтських орденів давали дуже високий рівень знань, практикувалося вивчення латинської, грецької, старосврейської мов, граматики, риторика, прищеплювалися елементи етикету. Через відсутність шкіл вищого типу православні віддавали своїх дітей до єзуїтських шкіл.

М.С.Грушевський наводить слова автора твору "Пересторога", який у занепаді Руської держави вбачає брак освіти, шкільних закладів: "Читаючи хроніки польські, знайдеш у них звістки про те, як поляки опанували руські землі, вийшовши у приязнь з ними та повивадавши своїх королівен за русинів, а через них розповсюдили в них свої культурні звичаї й науку: Русь, увійшовши в ближчі зносини з ними, набрала охоти до їх побуту, мови, наук і, не маючи своєї науки, почала своїх дітей давати в науку римську, а ті з наукою призвичаювалися й до віри, і так помалу привели вони через науку (школу) до римської віри все панство руське: потомки князів руських вихреснилися з православної віри на римську, прізвища й імення собі позмінляли, начеб то не вважали себе потомками благочестивих предків своїх; а через те православ'я грецьке (грецького обряду) втратило прихильність, прийшло в погорду й занедбаннє..." [5, с. 175].

Таким чином, як відомо, до 1596 року католиками стали представники таких знатних українських родин як Острозькі, Слуцькі, Радзивілли, Ходкевичі, Сапіги, Тишкевичі, Воловичі.

Реально існуючі в українській спільноті поведінкові практики, включаючи й сферу родинності, справді мали суттєво корелюватись, як міжнаціональними культурними контактуваннями на тлі сприятливого історичного контексту загалом, так й специфікою освітньої царини зокрема. Широко відомі на сьогодні названі нами позиції могли б бути додатково уточнені надалі на тлі пошуку *шляхів розгляду специфічності родинних взаємин на тлі певного свідомісного контексту доби, з увагою до певних культурних доміант в буттєвості української спільноти.*

Багато шляхтичів, які навчалися в закладах Західної Європи, разом з освітою могли переймати і релігійні вірування та відійшли від "некультурного православ'я" й почали сповідувати католицизм або прилучилися до певних протестантських організацій.

На XVI ст. українські землі вже зазнали значних реформаційних вінь: з Чехії прийшло вчення гуситів та чеських братів, зі Швейцарії – ідеї кальвінізму, з Німеччини – лютеранські догмати, з Італії – антитринітарське бачення соціанів, з Московії – вчення "зжидоватілих".

Протестантське вчення знайшло своїх прихильників і, насамперед, серед представників такої впливової частини населення як магнати та середня шляхта. Антитринітаріями були такі відомі українські родини як Чапличі, Любенецькі, Гойські, Холоневські.

З середини XVI ст. кальвіністські погляди на землях Західної України отримали підтримку таких знатних шанувальників як магнати Мацей та Микола Стадницькі, Єжи Язловецький, Ян Тарновський, руський воєвода

Микола Сенявський, перемишльський каштелян Станіслав Дроговський.

Деякі представники шляхти, слідує за віяннями часу, ставали прибічниками реформаційних тенденцій. Серед них дочка Костянтина Острозького Галшка, доньки Стефана Немирича Олена та Катерина, Софія Миткевич.

А відтак, портебує окремої уваги ймовірність впливу реформаційних течій й відповідних свідомісних орієнтацій на сферу родинності.

Але не можна говорити що всі православні, переймаючи латинську систему освіти або в гонитві за соціальними благами, обов'язково мали перейти до католицизму або сприймали протестантські погляди, багато хто з них залишився вірним вірі батьків. Наприклад, Василь Загоровський, брацлавський каштелян, автор "Духовного заповіту" (1577) вважав, що діти повинні знати латинську мову й прилучатися до латинської культури. Задля цього він був готовий відправити їх до єзуїтської колегії. Але не зважаючи на відкрите ставлення до католицької освіти, В. Загоровський виступає як ревний захисник православ'я, руських традицій, переймається тим, щоб діти не забували своїх звичаїв, своєї культури, а особливо рідної віри.

Таким чином, у певній мірі вплив на вибір релігійної приналежності відбувався навіть через просвітницьку роботу. В питанні освіти наведені свідчення говорять на користь католицької церкви, тому нерідко через навчання люди призвичаювалися до колісь чужої для них конфесії, хоча це явище не було абсолютно масовим.

Проте говорити лише про стійке протистояння католицької та православної конфесій було б не об'єктивно та однобічно. Подальші дослідження вказують на такий факт, що в даний період документи не фіксують гострої боротьби православної та католицької віри в Україні (щоправда релігійна толерантність прослідковується переважно на вищому рівні).

На побутовому рівні майже до часів унії спостерігались толерантні відносини між православними та католиками. Православні священнослужителі нерідко запрошувались католицькими родинами на хрещення дітей, поховальні процесії та до відправлення інших обрядів, на що в 1579 році луцьке католицьке духовенство скаржилоса королю [3, с. 67].

На користь цього твердження можна привести наступний приклад. У 1471 році багата волинська землянка Марія Вохнова віддавала дочку заміж й свідками змовин запросила двох православних священників та католицького ксьондза, що свідчить про відсутність віросповідної відчуженості. Ця риса й через сто років яскраво простежується в грамоті короля Стефана Баторія 1579 року, з якої видно, що навіть після Люблінської унії католики на Волині досить часто зверталися до православних священників "за получением христіанских таинств и совершением всевозможных треб, до брачных разводов включительно" [1, док. № 117].

Згадаємо ще один приклад, який свідчить про релігійну толерантність у питанні міжконфесійних відносин в межах однієї родини. У 1530 році князь Юрій Слуцький, який був охрещений за грецьким обрядом, через посередництво короля Сигізмунда звернувся до папи Климента VII з проханням дозволити йому шлюб з католицькою Оленою Радзивілл. 27 жовтня 1531 року папа дає дозвіл на шлюб з умовою почергового хрещення дітей жіночої статі у католицтво.

Продовжуючи тему релігійної приналежності дітей, народжених у батьків різної віросповідності, можна побачити тенденцію, що питання охрещення дітей у мішаних шлюбах не мало єдиного нормативного канону. Найпопулярнішою була практика хрещення за статевою ознакою: хлопчиків – у батьківську віру, дівчат – у віру

матері. Мало місце охрещення дітей на засадах почерговості, або домовленості.

Але наприкінці XVI – на початку XVII ст. практика поперемих хрещень могла змінюватися в межах однієї родини. В сім'ї православного князя Василя-Костянтина Острозького і його дружини – католички Софії Тарнавської старшу доньку і трьох синів було охрещено за православним обрядом, молодшу доньку – за католицьким. А князь Олександр Васильович Острозький, який був прихильником православної віри, та католичка Анна Костчанка хрестили дітей у свою віру відповідно статевої ознаки: хлопчиків – у православ'я, дівчаток – у католицизм [Див. 15, с. 21–22].

Рід Статкевичів був прикладом мирного співіснування різних конфесій у колі родинних взаємин: Вільгельм Статкевич був протестантом, його дружина Ганна Огінська – православною, Ян та Христоф – кальвіністами, онук Богдан – католиком. Богдан Статкевич одружився на княгині Соломирецькій, яка сповідувала православ'я та їх діти були охрещені за православним обрядом.

Таким чином, питання визначення віросповідання дітей, народжених у шлюбах людей різних релігійних конфесій, не мало єдиного правила вирішення й відбувалося з волі та домовленості батьків.

Якою мірою утрадиційовані власне в українській спільноті моделі родинно-шлюбних взаємин впливали на прийняття батьками рішень щодо питання хрещення дітей в мішаних шлюбах, де тут була міра особистісного індивідуального вибору, а де – релігійно-свідомісних стереотипів чи побутової традиції, – так само надзвичайно суттєве питання. Надто, – з точки зору комплексності проблематики сучасного філософського українознавства, адже є показовим для характеристик свідомісного контексту доби, а так само й українського духовного досвіду загалом.

Аналізуючи життя українських родин від часів релігійних полемік XVI ст., безсумнівно, дослідник може доходити висновку, що історичні пам'ятки, котрі вказують на масове віровідступництво православної знаті XVI–XVII ст., були складені людьми церковного кола, тобто зацікавленими в інтересах своєї віри, а, отже, потребують перевірки й адекватної інтерпретації їхньої достовірності. Щоденні взаємини між людьми різних обрядів часто не подають прикладів значного протистояння. Навпаки, відомо, що джерела часто фіксують позиції цілком мирного співжиття як в родинному колі, так і в сфері публічного побуту, навіть у релігійних практиках.

Питання укладання мішаних шлюбів й охрещення дітей, народжених в таких шлюбах ми згадували вище, ще на користь цього висновку згадаємо проблему поховання, так само підкреслену Н.Яковенко, що виразно унаочнює позиції людей у міжконфесійних взаєминах. Наприклад, князя Романа Сангушка, православного (помер у 1571 році у Литві), тимчасово поховали в місцевому костьолі, потім перевезли тіло до родинної православної церкви на Волині [докладно див. 15]. Галшку Острозьку (старша дочка князя Василя-Костянтина), яка була православною, згодом стала католичкою-конвертиткою, її чоловік, кальвініст Криштоф Радзивил "Перун" поховав 1600 року у православному соборі в Слуцьку. Отже, як унаочнює дослідниця, в XVI ст. місце поховання визначалося не стільки конфесійною приналежністю, скільки рішенням родичів, довколишніми обставинами. І в цьому контексті знов таки виникає питання співвіднесення родинної традиційності, релігійних постулатів й умовірного елемента безпосереднього індивідуального вибору, існування певних особистісних домовленостей між членами родини.

Зауважимо, що наведені аргументи приводять до висновку, що питання родинних відносин в контексті релігійних протистоянь на українських землях зазначеного періоду не мало одностайного вирішення в працях видатних істориків. Одні з них визначали занепад православ'я й намагання деяких представників православних родин перейти до римської віри задля покращення соціального та політичного становища (М. Грушевський, О. Субтельний), дехто в своїх дослідженнях наводять факти вияву релігійної толерантності по відношенню до представників інших конфесій, що виявлялося у мирному співжитті людей різної релігійної приналежності в межах однієї родини (В. Ульяновський, Н. Яковенко).

Питання людських взаємовідносин є дуже складним та інтимним, тому не завжди політичні, релігійні, правові, соціальні регламентації є визначальними при вирішенні сімейних проблем.

У XVI ст. зміна конфесійної приналежності мала місце переважно в колах найвищої аристократії. Причини переходу до іншої віри крилися у політичній, соціальній користі, змозі розширити свій світогляд, освіту, інколи диктувалися просто модою верхів. Її так само показово розглядає Н. Яковенко.

Деякі знатні родини, члени якої могли бути прихильниками різних релігійних вірувань, мирно співіснували разом, не змінюючи своїх світоглядних уподобань на користь одного з подружжя й вирішували питання релігійної приналежності їхніх дітей на засадах домовленості. Але вже надалі лояльне ставлення до виявів "чужої віри" стає менш помітним. Релігійна відкритість людини зламау XVI–XVII ст. не підтримується її наступними поколіннями вже наприкінці XVII ст.

Релігійні вірування та родинні взаємини є тими вічними цінностями в житті суспільства, які своїми сталими зв'язками гуртують людей навколо себе, але за певних історичних, політичних, соціальних обставин можуть суттєво трансформуватись, призводячи до розколу та роз'єднання в спільноті. А отже, дослідження їх взаємозв'язку й взаємозалежності як на тлі специфічності конкретних історичних обставин, зокрема – особливостей ранньомодерної доби в Україні, так і з огляду на специфіку української культурної традиції загалом, уявляється перспективним напрямком українознавчих досліджень.

1. Архив Юго-Западной России. – Ч.1, Т.1. – Док. №117. 2. Бокань В., Польовий Л. Історія культури України. – С. 61. 3. Візер С.О. Роль православної та уніатської церков у національно-визвольному русі в Україні у 1596–1686 рр.: Дис...канд. іст. наук. – К., 2004. – С. 67. 4. Возняк М.С. Історія української літератури. У 2 кн.: Навч.в. ід. Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – С. 328–329. 5. Грушевський М.С. Духовна Україна. Збірка творів. – Київ, 1994. 6. Загоровский А.И. О разводе по русскому праву. – Харьков, 1884. 7. Ипатов А.Н. Этноконфессиональная общность как социальное явление (проблемы взаимодействия религии и этноса): Автореф. дис. ... д. филос. наук. – Москва, 1980. 8. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. – К., 1966. 9. Кралюк П.М. Особливості взаємодії національної та конфесійної свідомості в українській суспільній думці 16-першої половини 17 ст.: Дис... д-ра филос. наук. – К., 1998. 10. Левуцкий О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XIV–XVII вв. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 2, Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XIV–XVII вв. – Киев, 1909. 11. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: этносоциальные проблемы. – К., 1989. 12. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1993. 13. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навчальний посібник: у 3-х кн. Кн.2. Середина 15-кінець 16 ст. – К., 1994. 14. Фотинский О.А. Обыкновенные люди старой Волины: Из семейной хроники двух поколений фамилии дворян Загоровских во второй половине XIV в. // Волинский историко-археологический сборник. – Почаев; Житомир, 1900. – Вып. 2. 15. Яковенко Н. Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини // Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XIV–XVII ст. – К., 2002. – С. 13–79.